

простежено т. зв. південноукраїнський період у житті та різноплановій науковій, громадсько-політичній діяльності Т. Осадчого, досліджено його наукові праці, що стосуються історико-економічного розвитку Південної України. Зокрема, у ґрунтовному дослідженні «Щербановская волость. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание» детально розкрито побут, соціально-економічні та адміністративно-правові умови розвитку описаної волості.

Напрацювання сучасних науковців і краєзнавців переважно зосереджені на аналітичному дослідженні діяльності земських установ, найуспішніших напрямків їхньої роботи та окремих закладів, що діяли при земствах. Більша частина земських діячів усвідомлювали необхідність досліджень та збереження історико-культурної спадщини народу. Однак вивчення внеску окремих земських діячів ще не дістало свого належного висвітлення в науковій літературі. Серед публікацій останнього періоду слід згадати дослідження Т. Печериці, С. Водотики, О. Макієнка, В. Пономарьова [1].

Тихін Іванович Осадчий (1866–1945) – відомий економіст, який відстоював необхідність зміцнення середнього самодостатнього господарства, пропонував надавати державну допомогу дрібному господарству, був прихильником поліпшення становища селянства шляхом підвищення культури землеробства, надання сільському виробнику дешевих кредитів, довгострокової оренди. А ще він був активним організатором кооперативного руху, започаткував немало акціонерних, кооперативних та виробничо-споживчих товариств на початку ХХ ст. У 90-х роках ХІХ ст. артільний рух набув значного розмаху на Херсонщині, з 1894 по 1896 рік у двох повітах цієї губернії (Олександрійському та Єлисаветградському) було організовано 85 артілей. Ініціатором артільної справи у степовому Побужжі став найвідоміший представник ліберального народництва в Україні Микола Васильович Левитський, теоретик відомого «Артільного договору (для землеробських артілей)». У цей час Т. Осадчий працював губернським земським статистиком та був активним прихильником і пропагандистом створення артілей серед селян краю. Згодом тривалий час очолював сільськогосподарський кредитовий союз на

**Ольга Волос
(Миколаїв)**

ПРОДОВЖЕННЯ СПРАВИ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО ЗЕМСЬКИМИ ДІЯЧАМИ СТЕПОВОГО ПОБУЖЖЯ

Дослідження внеску земських статистичних закладів сприяли розширенню фактологічної бази для написання узагальнювальних праць у масштабах краю чи навіть держави. Така науково-дослідницька діяльність сучасних краєзнавців та науковців дозволяє уточнити деякі події історичного минулого, розкрити роль окремих особистостей, проаналізувати основні напрямки та специфіку участі земських установ в історико-краєзнавчому русі останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.

У цій статті проаналізуємо внесок одного з провідних земських статистиків України Тихона Івановича Осадчого у вивченні історії, економіки степового Побужжя, зокрема Миколаївщини. Для реалізації поставленої мети автором

Конотопщині. Велику увагу приділяв підготовці висококваліфікованих культурних кадрів для індивідуального та кооперативного виробництва. На початку 1902 р. з ініціативи голови земського управління м. Черкаси Т. Осадчого було направлено в с. Пруси (тепер с. Михайлівка, яке розташоване за п'ять кілометрів від залізничної станції Райгород) із метою організації агрономічної школи з підготовки спеціалістів із садівництва. Школа пропрацювала майже чотири роки, але в період першої буржуазно-демократичної революції була закрита, залишилися лише посаджені учнями та вчителями фруктовий сад і виноградник.

З різних джерел дізнаємося про Т. Осадчого як історика, соціолога, етнографа, а також письменника та хорошого педагога. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Т. Осадчого добре знали як відомого громадського та політичного діяча, ідеолога дрібної буржуазії, який у 1917 р. став членом Центральної Ради.

За свій вік йому довелося побувати в різних місцях України та за її межами. На посаді земського статистика працював на півдні України, а також у Київській і Симбірській губерніях. Його знали як авторитетного дослідника-статистика, що оперував величезним фактичним матеріалом.

Зі степовим Побужжям тісно пов'язане й особисте життя Т. Осадчого. Упродовж 1891–1897 років він обіймав посаду земського статистика, за характером своєї діяльності дуже багато їздив губернією; добре володів інформацією про соціально-економічний розвиток регіону, про стан селянського господарства та диференціацію серед селян на Півдні України, інтенсивний розвиток капіталістичних відносин. Активно пропагував ідею створення сприятливих умов для діяльності всіх, а не конкретної суспільної групи чи класу [2, с. 5].

Під час роботи на Півдні України в житті Тихона Івановича сталася важлива подія. 1891 р. в Херсоні народилася його дочка Наталя, у майбутньому відома вчена-ботанік, автор кількох монографій, багатьох наукових розвідок і науково-популярних статей [3]. Мати Наталі Тихонівни – Марія Іванівна Осадча (дівоче прізвище Михайлуца – родом із селянської сім'ї) – відома діячка РСДРП, була вчителькою, за революційну діяльність кілька разів була заарештована й навіть

заслана до Сибіру на п'ять років, де в цей час Тихін Іванович працював у Симбірському земстві. Як згадувала в 1927 р. Наталя Тихонівна Осадча, «батьки мої через їхню революційність часто мусили відбувати ув'язнення» [4]. Після повернення на Україну Марія Іванівна здобула освіту, закінчивши медичний інститут, і працювала лікарем.

Долею Наталя Тихонівна була тісно пов'язана з нашим степовим Побужжям. Під час навчання на природничому відділенні фізико-математичного факультету Київських вищих жіночих курсів Н. Осадча познайомилася з Олександром Янатою, за якого згодом вийшла заміж. Він був родом із Миколаєва та навчався в політехніці, у майбутньому став відомим науковцем, «одним з основоположників української ботанічної термінології та номенклатури» [5, с. 275]. Олександр Алоїзович Яната – активний діяч і засновник різних громадських природничо-наукових організацій. У Миколаєві в 1910 р. заснував Товариство любителів природи та почав видавати журнал «Природа».

Важливе місце в науковій спадщині Т. Осадчого посідають праці економічного характеру, соціологічні, статистичні дослідження, літературні твори та розвідки, присвячені вивченню культури, побуту й традицій українського народу та етносів, які жили поряд з українцями. Історико-етнографічний аспект вивчення життя місцевого населення був серед наукових інтересів дослідника.

Вагомим етнографічним дослідженням степового Побужжя є праця Т. Осадчого «Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание», яку спершу було надруковано в Збірнику Херсонського земства за 1890–1891 роки, а згодом видано окремою книгою в 1891 р. в Херсоні. У минулому Щербанівська волость охоплювала територію, яка сьогодні частково відповідає двом районам (Вознесенський, Новоодеський) сучасної Миколаївщини.

На час написання праці Т. Осадчого в губернському земстві була вже напрацьована методика дослідження та збирання матеріалів статистичного, економічного й етнографічного характеру. Упродовж 1883–1890 рр. земськими діячами було видано шість томів «Матеріалів для оцін-

ки земель Херсонської губернії». Ґрунтове дослідження земель губернії було проведено статистиками з метою їх оцінки в майбутньому. Згідно з розробленою програмою опису повітів, було передбачено писати про одне й те саме – землю, ліс, ґрунт, але з різних поглядів в усіх чотирьох розділах програми [6, с. 1, 2].

Обсяг праці становить 112 сторінок, дослідження хронологічно охоплює другу половину XVIII–XIX ст. Праця складається зі вступу та десяти розділів. На початку дослідження автор пояснив, чому його увагу було звернуто на Щербанівську волость, подав детальну фізико-топографічну характеристику волості, описав ріки та водні ресурси, проаналізував кліматичні умови, представив невеликий за обсягом, але місткий історичний нарис Побужжя від XV ст. Статистик дослідив національний склад населення волості, звернув увагу на етнографічні особливості кожної національності, які мешкали в селах. Описав сімейні стосунки місцевого населення, звичаї, обряди та дозвілля степовиків. Розкрив світоглядні уявлення селян, показав їхнє ставлення до релігії та збереження різного роду забобонності серед жителів повіту. Дослідник подав цікавий фактологічний матеріал із життя сільської громади, проаналізував права й обов'язки виборних осіб та їхню практичну діяльність. Докладно зупинився на відносинах між громадою та земською управою, розкрив причини незадовільного стану селянського самоврядування. Дослідив шкільну мережу волості та вивчив стан народної освіти.

Як сумлінний статистик Тихін Іванович подав докладну інформацію стосовно демографічної ситуації в селах волості, виклав дані про природний приріст населення, його статевий та віковий склад, починаючи з 1787 р. до 90-х років XIX ст.

У зв'язку з тим, що Щербанівська волость переважно була представлена селянством, автор у своїй праці велику увагу приділив основному заняттю населення – хліборобству. Наголосив, що тваринництво на час дослідження не було настільки розвинутим, щоб говорити про нього як про окрему галузь сільського господарства. Володіючи значним фактологічним матеріалом, Тихін Іванович охарактеризував стан землеробства в період 80–90-х років XIX ст., звернув увагу на врожайність у

цій місцевості, сезонність сільськогосподарських робіт, основні проблеми, пов'язані з цим заняттям. Крім цього, були проаналізовані також інші заняття населення, що побутували в даній волості: садівництво, виноградарство, пасічництво та рибальство й такі ремесла, як добування каменю, торгівля та візникування. Аналізуючи допоміжні види занять місцевого населення, Т. Осадчий наголосив на тому, що вони є корисними для мешканців повіту, але без допомоги місцевої влади не мають можливостей для розвитку.

Ґрунтове дослідження промислів і ремесел краю було здійснено на початку XX ст. У результаті проведеного аналізу було визначено, яку допомогу з боку місцевих органів самоврядування потребує місцеве населення для розвитку найкорисніших ремесел, про що й писав у своїй книзі Т. Осадчий.

На думку автора, торгівля в досліджуваній волості недостатньо розвинута, за винятком хлібної, завдячуючи активізації судноплавства на річці Південний Буг. Перевезення зерна водою на момент дослідження, як зафіксував Т. Осадчий, було набагато дешевшим, ніж залізницею. Центром торгівлі до 1890 р. було містечко Нова Оdesa, а згодом він перемістився в с. Троїцьке, де була пристань. На другому місці за продажем була торгівля спиртними напоями. У волості на той час уже були зафіксовані факти, коли сільські громади вимагали закриття шинків, подаючи про це клопотання до органів влади. Аналізуючи стан торгівлі, автор щиро співчуває жителям повіту, які поки що не спроможні були утримувати заклади торгівлі на громадських засадах, де б селяни мали можливість купувати товари за справжньою ціною.

Про такі заняття, як садівництво, городництво, виноградарство та пасічництво дослідник писав, що вони знаходяться на початковому етапі свого розвитку в цьому районі. На його думку, основною причиною цього був низький рівень аграрної культури населення, відсутність необхідної кількості доступних сільськогосподарських та ремісничих шкіл. Пізніше Тихін Іванович, розуміючи вигідність для краю виноградарства, детальніше його дослідив та надрукував свій опис у Збірнику Херсонського земства [7].

Як економіст Тихін Іванович фахово описав платежі та кредитну систему,

яка на той час не набула цивілізаційних форм у повіті, практично не розвивалася, а єдиними кредиторами в містечках були агенти хлібних контор, у селах – євреї та деколи – заможні селяни, яких було не так і багато, і називали їх «дуками», що позичали гроші під високі відсотки [8, с. 89]. Цікаво описані економічні відносини між позичальником та кредитором, що залежали від урожайності та доходів позичальників. Виходом із такої ситуації, на думку науковця, мала бути організація народних кредитів за умови, що в цьому насамперед повинна була бути зацікавлена сільська громада та її керівники.

У розділі, присвяченому бюджету селянського господарства, здійснено розподіл господарств повіту залежно від ступеня заможності. Багатими вважалися ті господарства, що в період неврожаїв не мали потреби ні в чому та навіть давали позики, володіючи в достатку запасами зерна, продовольства, грішми. Такі господарства були добре забезпечені робочою худобою, удосконаленими сільськогосподарськими знаряддями та робочими руками. Заможні господарства значно більше залежали від урожаю, але статки господарів дозволяли вижити їм навіть у скрутні часи, вони наполегливіше намагалися підняти рівень своєї аграрної культури, розуміючи доцільність цієї справи. Середній тип господарства характеризувався самими селянами повіту як «не багатий і не винуватий». Таких господарів поважали найбільше, бо ці люди чесно добували своїми руками кусень хліба, вели скромне трудове життя «по-людськи», «по-Божеськи». У малозабезпечених господарствах досить часто були змушені вдаватися до супряги або створення спілки кількох господарств для обробки землі. Об'єктивні фактори (недорід, падіж худоби, хвороби селян та ін.) постійно супроводжували життя таких господарів, що призводило до їх зuboжіння. За описом Т. Осадчого, бідні господарства практично не мали нічого постійного. Основними причинами такого становища були погана забезпеченість землею та худобою, якої в більшості випадків не було зовсім. Засоби до існування бідняки здобували поденними роботами або добуванням каменю. Серед причин такого становища Тихін Іванович у першу чергу називає низький рівень розвитку.

Не менш цінним і цікавим є опис кожного господарства. Це – сімейний склад, наявність землі та спосіб її використання, кількість худоби, землеробські знаряддя праці та їх вартість, господарські споруди, бюджет родини. У цьому розділі автор детально описав можливості сім'ї кожного типу господарства, що були в повіті. Зібраний Тихоном Івановичем матеріал є переконливою ілюстрацією соціально-економічного становища селянства степового Побужжя на прикладі Щербанівської волості.

Наукова цінність дослідження Т. Осадчого полягає в тому, що ним було зібрано велику кількість етнографічного матеріалу шляхом безпосереднього спостереження за життям і побутом селян на Півдні України. Позитивне значення здійсненого Т. Осадчим опису волості полягає й у тому, що автор вдало вибрав район і розглядав його не ізольовано, а як сукупність факторів економічного, виробничого та соціального життя населення регіону. Наведена Т. Осадчим велика кількість цифрової статистичної інформації, на нашу думку, допомагає сучасним науковцям об'єктивно дослідити й висвітлити соціальну історію краю на межі XIX–XX ст.

1. *Печериця Т. П.* Рябков – етнограф та краєзнавець Півдня України // Спеціальні історичні дисципліни. Питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів: У 2 ч. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 335–340; *Водотика С. Г.* Невтомний краєзнавець: Віктор Іванович Гошкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон, 1998. – С. 65–85; *Макиєнко О. А.* А. М. Грабенко і розвиток земського самоврядування на півдні України (кінець XIX – початок XX ст.) // Південний архів: Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон, 2004. – Вип. 15. – С. 85–92; *Пономарев В. П.* Феликс Болеславович Яновчик (1868–1926). Страницы жизни и творчества. – Тирасполь, 1994.
2. *Осадчий Т. И.* Общественный быт и проекты его улучшения в XIX столетии. – М., 1902. – С. 5.
3. *Осадча-Яната Н. Т.* Вживання лікарських рослин в українській народній медицині. – Нью-Йорк, 1952; Українські народні назви рослин. – Нью-Йорк, 1973.
4. Кризь терени знівченої долі // Прес Центр. – 2009. – 14 січня.

5. *Доброчаєва Д., Рибалко О.* Двоє вчених, дві знівчені долі // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26–27. – С. 275.
6. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: В 6 т. – Херсон, 1890. – Т. 6. – С. 1, 2.
7. *Осадчий Т. И.* Виноградники Херсонской губернии. Статистико-экономическое описание // Сборник Херсонского земства. – 1892. – № 7–9.
8. *Осадчий Т. И.* Щербановская волость. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. – Херсон, 1891.